

VÉGSŐ ISTVÁN*

Jogos könyv a holokausztról

Bárd Károly: *Számonkérés a holokausztért. Tettesek, áldozatok, bírúk*. Budapest: Múlt és Jövő, 2022. 269 oldal

Sohasem egyszerű történészként egy jogi szakkönyvet megfelelő módon tanulmányozni, a sokszor szaknyelven megírt téziseket értelmezni, és eligazodni egy másik tudományterület hazai és nemzetközi narratívái, kifejezései között. Miközben Bárd Károly¹ büntetőjogász a szakmája egyik kiválósága, mégsem kell tartanunk attól, hogy elakadunk, és értetlenkedve tesszük félre az írását. Közérthetően és világosan, de mégis szakmai szemüvegen át láttat és tesz fel megfelelő kérdéseket. A 2022-ben megjelent *Számonkérés a holokausztért. Tettesek, áldozatok, bírúk* című könyve öt, egyébként az interneten is hozzáférhető írását tartalmazza, továbbá egy vele készült interjút.

A témához méltó borítóval, névmutatóval ellátott 269 oldalas könyv mindenki számára ajánlott, aki jobban meg akarja ismerni a magyar és a nemzetközi holokauszt jogtörténeti vonatkozásainak egyes szeleteit. A kötet tehát hat írást közöl (újra), amiből négy a *Múlt és Jövő* zsidó kulturális folyóiratban jelent meg először. A Múlt és Jövő Kiadó pedig szépen szerkesztett kötetet ad az olvasó kezébe. Akit annyira érdekelnek a könyvborítók, mint jelen sorok szerzőjét, annak fontos lehet, hogy mit látunk a képen. Mi az utólag színezett fotó története? Így talán fontos információ, hogy a színes keményfedélen látható fotón a kiadvány által (többször) is tárgyalt, a német holokausztért történt felelősségre vonás kiemelkedő eseményének, a frankfurti Auschwitz-per (1963–1965) esküdtbíróságának egy csoportja és újságírók láthatók, amint 1964 decemberében átsétálnak a közismert náci halálgyár vaskapujának felirata alatt. A könyvet áttekintve mindenképpen komoly

* A szerző független történész kutató. E-mail: istvan.vegso@gmail.com

¹ Bárd Károly emeritus professzor 1951-ben született. 1975-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán végzett, majd 1990-ig az ELTE ÁJTK Büntetés-eljárásjogi Tanszék tanára volt. 1978-ban belépett a Magyar Szocialista Munkáspártba. 1981-ben elvégezte az ELTE BTK szociológia szakát. 1984-től a bécsi ENSZ Bűnmegelőzési Központ, 1985-től a helsinki ENSZ Európai Regionális Intézet szakértője, majd 1989-től a Német-kormány igazságügyminiszter-helyettese lett. 1990 júniusától az Antall-, majd a Boross-, Horn-kormányok idején a büntetőjogi kodifikáció felügyeletével megbízott helyettes államtitkár volt. Jelenleg a CEU tanára. Vö.: www.tortenelmitar.hu, https://people.ceu.edu/karoly_bard (Utolsó letöltés: 2024. augusztus 20.)

hiányosság, hogy a másodközlésben megjelent írásoknál nem látható, hogy mikor, hol történt az elsődleges publikálás. Nem világos, miért maradt el a bevezetés, hiányzik egy előszó és egy utószó, ami nagyban segítené, hogy mit várhat az olvasó, és mi volt a kötetbe került írások válogatásának szempontja.

Igazságot Fritz Bauernek

Talán nem véletlen, hogy ezzel az írással indít a kötet.² Bárdnak láthatóan nagyon fontos a vézskorszakot túlélte dr. Fritz Bauer (1903–1968) német jogász esete, amely a német holokauszt és jogtörténet egyik kifejezetten érdekes, de Magyarországon kevésbé ismert fejezete.

Egy, a közvélemény számára nem ismert per és annak vezetőbírája kapcsán ad kimerítő képet a szerző. Az 1963 és 1965 között lezajlott frankfurti per 183 napos meghallgatásból állt, ahol 319 tanú (máshol 254 tanú, 51.) vallott a borzalmas eseményekről. Köztük 181 holokauszt túlélő és 80 fő a halál- és munkatábor személyzetéből. Hat vádlottat életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, többen pedig a tevékenységükért kiróható lehető legmagasabb börtönbüntetést kapták. A per és a körülötte lefolyt médianyilvánosság miatt a német közvéleményben egészen megváltozott a náci és a holokauszt megítélése. Ettől fogva a többség néhány örült, elmebeteg emberre hárította a holokauszt felelősségét, míg a német társadalom jó részét „felmentette”, további perek elindítását pedig nem támogatta. A történelminek minősített frankfurti per „kudarcat” Bauer nyakába varrták. Bauer viszont a médiát hibáztatta. Talán ennek is köszönhető a személyes életút miatti rokonszenv Bárd részéről? Erre nem kapunk választ.

Mindenképpen kijelenthető, hogy a szerző már az írása elején fel kívánja menteni Bauert. „[...] érdeme elsősorban abban állt, hogy az ő kezdeményezésére jelölte ki a szövetségi legfelső bíróság (Bundesgerichtshof) a frankfurti tartományi bíróságot a per lefolytatására. Bauer célja ezzel az volt, hogy az elszórt, Németország különböző városaiban egy-két gyilkossal szemben folytatott perek helyett egy átfogó, sokvádlottas eljárásban a maga teljességében mutassa be az auschwitzi halálgyár működését, a népirtás mechanizmusát.” (7–8.) Így már a szöveg elején kiderül, hogy mi mellett fog érvelni a szerző. Kérdés, hogy mennyire szakjogi érvelés, hogy egy bírónak az az érdeme, hogy egy haláltábor működését szeretné megismertetni.

Bárd büntetőjogi és filozófiai fejtegetései révén erre a következtetésre jut: „[...] a megtorló büntetőjog ledöntéséhez azokat a teológiai és filozófiai tételeket kellett cáfolnia, amelyeket olyan autoritások fektettek le, mint Aquinói Szent Tamás és a német idealizmus nagyjai, Hegel és Kant. Csak az abszolút teória ideológiai pilléreinek

² Bárd Károly: Fritz Bauer az igazságszolgáltatás felelősségéről a múltban és a jövőben. *Múlt és Jövő*, 2019/2. 16–35.

ledöntésével igazolhatta, hogy a minden jog forrása, az *emberi méltóság dogmaként elfogadott értelmezése hamis, és a megtorlás-büntetőjog ezért sérti az alaptörvényt.*” (13.) A társadalomfelmentő megállapítás pedig ez: Hannah Arendtnek igaza van, „*Göringer³ természetesen fel kell akasztani*” (19.), de a Harmadik Birodalom átlag német polgárai: „patikusként vagy postásként élték a polgár életét – észrevétlenül, a törvényt betartva” (18.). Vagyis (egy) náci vezetők ugyan bűnösök, de az átlag német nem tehet semmiről. Bauer harca a német büntetőjoggal mára jogtörténeti jelentőségűvé vált, de akkoriban inkább egyszemélyes háborúnak tűnt a német jogszolgáltatással szemben. Bárd kitűnő érzékkel citálja a történészek, a jogászok és a filozófusok sorait. A magyar orvos-író, dr. Lénárd Sándor *Völgy a világ végén s más történetek* című könyve *Római történetek* című írásának megosztó pszichiáttere, Bakó János megállapításában találja meg Bauer igazát: Mussolini nem elmebeteg: „Normális. Épelméjű csirkefogó, kalandor – állapítja meg a professzorjelölt. – Bármikor hajlandó vagyok igazolványt adni neki. Annak – s mellére üt – nem Lipótmező kell, hanem bakó. No, speriamo bene.”⁴ Hitler szimpla paranoiás, vagyis csak elmegyógyintézetbe kerülne Bakó „orvosi ítélete” szerint. Sőt, ő is felmentette, egyszerűen egyfajta betegségnek tartotta a náciizmust: „Ami a német párttag-újságírókat illeti, biztos lehettem. Nem tartoztak a paranoiás évjáráthoz. A náciizmus – mint egyes gyermekparalízis-járványok – egyes évfolyamokat támadott meg. Ausztriában az 1913-as és az utánuk jövő fiatalok bolondultak meg. A háború első négy éve már tömegesen tizedelte ezeket az idealistákat.”⁵ Tehát Hitler szimpla elmebeteg, míg Mussolini bitót érdemel. Tegyük hozzá óvatosan, hogy a „római-magyar” polihisztor Lénárd az olaszországi holokauszt túlélője volt...

Persze számos kérdés nyitott marad, mint például az, hogy minden nép képes-e hasonló borzalmakat elkövetni, a német törvénykezés és a társadalmi elvárás viszonyának elemzése is rengeteg (magas) szakjogászi és még több (mély) filozófiai elemzést indukált Bárd írásában.

Frankfurt az már Nyugat?

A szerző nem kíván szabadulni a második fejezetben sem a frankfurti pertől, így gyakorlatilag az első fejezet után is ez marad fókuszban.⁶ Küldetéstudatának érzi

³ Hermann Wilhelm Göring (1893–1946) német politikus, a Luftwaffe parancsnoka öngyilkos lett fogva tartása idején.

⁴ Lénárd Sándor: *Völgy a világ végén s más történetek*. Válogatta és sajtó alá rendezte: Szerb Antalné. Budapest: Magvető, 1973. 116. MEK példánya alapján: <https://mek.oszk.hu/02700/02765/> (Utolsó letöltés: 2024. szeptember 5.)

⁵ Uo. 180.

⁶ Bárd Károly: Elítélve és feloldozva: Gondolatok a frankfurti Auschwitz-perről. *Múlt és Jövő*, 2021/2. 114–125.

a per minden általa fontosnak vélt aspektusát, narratíváját papírra vetni. „»Csak ha találunk szavakat, akkor lesz haszna a megemlékezésnek, csak így tehetjük Auschwitz átkát áldássá.« Ezt üzenté Walter Homolka rabbi az Auschwitzba látogató keresztény, muzulmán és zsidó diákok csoportjának.” (47.) Jól rámutat arra, hogy az elkövetők, a passzív szemlélők, a túlélők és a leszármazottaik is nehezen tudnak az Auschwitz-Birkenau által jelképezett szörnyűségthalmazról beszélni. Az európai történelem szégyene, a népirtás legsátánibb alkotása, milliók tömegsírja. A jelzők itt nem segítenek, a „nyelv is megbénul”, ha összegezni szeretné.

Bárd az előző fejezethez hasonlóan a frankfurti per tanulságait igyekszik ütköztetni a jog, a (jog)filozófia és a történettudomány szakmai összevetésével. Bárd elkötelezett híve az interdiszciplináris vizsgálatok módszerének. Minden írása ennek lenyomata, és kétségtelenül mestere is a saját szakterületének. *„Am van igazság abban is, hogy a történelmi tények vizsgálata és rögzítése veszélyeztetheti a büntető igazságszolgáltatást alapvető funkciójának teljesítésében: a személyes felelősség megállapításában és az ahhoz igazodó, arányos büntetés kimérésében. A kockázatot azonban vállalni kell. Mert a népirtás nem azonos a több emberen elkövetett emberöléssel. De tény, hogy az igazságszolgáltatás alapvető feladata és a kontextus vizsgálata közti feszültség jelen volt valamennyi nevezetes igazságtételi perben.”* (49–50.) Bárd nem tud szabadulni Bauer „védekezésétől”, de mégis tüpontosan látja és láttatja a helyzetet, történeti kutatás és jogi eljárások, valamint az ítéletek meghozatalának viszonyát. Az igazságtételi perekől ezért is válik külön a frankfurti per. Bauer a hatvanas évekbeli „monstre perből” szociopedagógiai mintapéldát kívánt „gyártani”. Egyfajta politika- és totalitarizmustörténeti háttérfeltárást, tandrámát is kívánt a nagy nyilvánosság előtt bemutatni. Ezzel csak az volt a baj, hogy a „kísérlet” csak ő támogatta, csak ő értette meg. A vád és a bíróság szembekerülése ezért vált nyilvánvalóvá. Illetve a különféle szaktudományok iránt érzékenyek számára viszont ezért nagyon érdekes és fontos a megosztó, holokauszt túlélő jogász által generált per lefolyása. Döbbenetes kontraszt, hogy a perben az 1871. évi büntetőtörvénykönyv alapján ítéleztek, amelyet nyilván még nem úgy állítottak össze, hogy tudni lehetett volna: a 20. században egyesek üzemszerűen fognak halálgyárakat működtetni.

A kor hangulatát szinte lehetetlen felfogni, pláne ilyen háttérinformációk birtokában, amikor egy halálgyár működtetői és az üldözöttek egy légtérbe kerülnek, de nem az történt, amit várnánk: „A tárgyalást övező hangulat, a külsőségek nem azt sugallták, hogy tömeggyilkosok ellen folyik a per. A szünetekben nem volt könnyű megállapítani, hogy ki a szereplő és ki a néző. A vádlottak, a védők és a közönség egymás mellett kortyolgatták kávéjukat a büfében, a ruhatárban is együtt várták ki a sorukat. Itt nem volt üvegkalitka, örök voltak, ők barátságosan köszöntötték a tárgyalásra érkező vádlottakat. (66.) [...] Merthogy többségük szabadlábbon védekezett.” (61.) Voltak „szerencsések”, akik meghaltak a per előtt, mint például Richard Baer (1911–1963) lágerparancsnok, SS-Sturmabführer

(ami egy Wermacht őrnagy rendfokozatának felel meg). Míg közismert szadisták pedig azon akadtak fenn, hogy mit keresnek ők a vádlottak padján, úgy, mint Oswald Kaduk (1906–1997) SS-Rapportführer, aki rendszeresen verte a foglyokat, és személyesen is részt vett az elgázosítások műveleteiben. Felháborodására az is „indok” lehetett, hogy egyszer már elítélték 25 év kényszermunkára, amelyből ténylegesen 9 évet töltött le.

Gyilkos recenzió

Nincs is nehezebb feladat, mint egy recenziót⁷ recenzió alá vonni. Veszprémy László Bernát *Gyilkos irodák* című könyve került jogászai vizsgálat alá.⁸ Bárd Károly remek írása sok tekintetben az egyik legjobb erről a könyvről, de mégis ad arra lehetőséget, hogy néhány dologra felhívjuk a figyelmet egy ilyen jól sikerült (jogtudományi) szakszövegnél is.

Bárd elsősorban a 149. és a 213. oldalak közötti részt vizsgálja. A többi témakör nagyon keveset vagy egyáltalán nem kerül elő a recenziójában. Ez egyfelől dicsérhető, hiszen elsősorban a saját szakterületét igyekszik áttekinteni. Ám így a könyv szerzőjének többi megállapítása perifériakussá válik, vagy nem is jelenítődik meg.

Sajnálatos, hogy rögzítésre került a magyar ellenállás elmaradása, de annak okai, amit Veszprémy jól vázolt, már kimaradnak a szövegből. Illetve egy helyen teljesen tévesen Bárd azt állítja, hogy csak Veszprémy szerint volt 1944. március 19-én, a német megszállás első napján katonai ellenállás. Erről viszonylag többet tudhatunk már jó ideje, mintegy 45 éve, a hadtörténeti, helytörténeti és történeti munkák alapján. Bizony Újvidéken, 1944 tavaszán, a német megszállás első napján volt halálos áldozat, és nem csupán magyar, hanem német részről is.⁹ Volt magyar katonai ellenállás, ha nem is szervezett.¹⁰

⁷ Bárd Károly: Vizsgálat egy terven felüli (?) népirtás ügyében. Tanulmány Veszprémy László Bernát könyvéről. *Múlt és Jövő*, 2020/1. 57–66.

⁸ Veszprémy László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt*. Budapest: Jaffa, 2019.

⁹ Vö.: Csonkaréti Károly: Adalék Magyarország német megszállásának történetéhez. Újvidék, 1944. március 19. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1979/2. 275–280; Számvéber Norbert: Magyarország német megszállása és szovjet elfoglalása (1944–1945). In: Horváth Miklós: *Magyarország hadtörténete – 1919-től napjainkig IV.* Budapest: Zrínyi Kiadó, 2018. 147–220.; Végső István: *Az örökké elfeledett hősi halott. Marancsik Pál halálának kálváriája*. In: Virányi Péter (szerk.) *Európa 1944–1945*. Budapest: MTA II. világháború története albizottság, 2021. 155–169.

¹⁰ Vö.: Bartha Ákos: *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944–1945*. Budapest: Jaffa, 2021; Bartha Ákos: *Törzsökösök, rongyosok, turániak. Németellenes magyar fajvédelem, 1938–1945*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 2023.

Bárd Károly elsősorban arra helyezi a hangsúlyt, hogy a népbírók, a népbíróságok közel sem voltak olyan vérengzők. Sőt, művelt emberek voltak, és ezt erősíti Veszprémy is, akik jól mérlegeltek, nem hurcolták meg a vádlottakat. Pláne nemzetközi összehasonlításban nem tűnik túlságosan indokoltnak az, hogy a magyarországi néphatalmi jogszolgáltatás brutális lett volna az 1945 előtti közigazgatás tisztségviselőivel szemben. Valóban sokszor citált példák, hogy Bulgáriában 2138 személyt végeztek ki, míg Franciaországban 791, illetve Belgiumban 242 emberen hajtották végre a halálos ítéletet. Nem beszélve az önbíráskodásokról, ami francia földön akár 4000 ember lemészárlását is jelenthette. Ezekhez a példákhoz képest Magyarországon a 189 golyó vagy kötél általi kivégzés nem tűnik kirívónak. Veszprémy mellett Bárd is védelmébe vette a zsidó származású bírákat, akik szerintük közel sem voltak olyan vérmesek, mint azt állítják róluk. Dicsérőleg szól a *Gyilkos irodák* szerzőjéről, aki igyekezett úgy felvázolni a pereket, hogy azokból még a vádlottak védekezési stratégiáit is ki lehessen olvasni.

Komoly hiányérzetünk van annak kapcsán, hogy Bárd összességében hogyan is értékeli Veszprémy könyvét. Vagy legalább az kiderülhetett volna, hogy a hozzá oly közel álló büntetőjog tekintetében mennyire érzi szakszerűnek a munkát. Ehelyett a Bárdot érdeklő részek kivonatát kapjuk, és néhány esetpéldát. Ám ebből csupán azt tudhatjuk meg, hogy Veszprémy miként értékeli a felelősségre vonásokat, az ítéleteket, továbbá megismerhetjük néhány per részleteit, néhány bíró jellemét. A recenziótörző eleje és vége mintha hiányozna. Leadásihatáridő-problémát, helyhiány miatti szövegmegvágást vagy kézirat-megrendelői, szerkesztői belenyúlást is feltételezhetnénk. Ám ezek túl egyszerű válaszok lennének. Bárd ennél sokkal igényesebb és szakszerűbb szövegek szerzője.

Mérleg

Az Eichmann-per évfordulója kapcsán milyen más írás is születhetne Bárd Károlytól, mint egy, a frankfurti per konklúzióit összegző.¹¹ Őszintén szólva talán ezt a fejezetet tettem volna a könyv elejére. Hannah Arendt bírálatának áttekintése, a Bauer-ügy fókuszba helyezése elején remek felütéssel kezd: „[...] a kis és nagy kollaboránsok tettét nehéz értékelni [...] a legjobb, amit tehetünk, hogy az ítélezést azokra bizzuk, akik hasonló helyzetben találták magukat, és maguk tapasztalták meg, milyen kényszer alatt cselekedni.” Primo Levi (1919–1987) olasz író gondolatai kitűnően megágyaznak a kiadvány legrövidebb, legbefogadhatóbb fejezetének.

A frankfurti per értékelése után és mellett az Eichmann-per kerül fókuszba, mintegy egymáshoz képest is mérlegre téve a kettőt. Az ehhez hasonló kitűnő

¹¹ Bárd Károly: Mérlegen a felfoghatatlan. In: Kőbányai János (szerk.): *Heller Ágnes-ünnep 90*. Budapest: Múlt és Jövő, 2019. 171–201.

összefoglalók teszik ezt a fejezetet fontossá: „Nem vitás, az Eichmann-per »történelmi per« volt a szó minden értelmében. jelentős mértékben alakította a zsidóság viszonyulását történelmének legsúlyosabb katasztrófájához, »kollektív terápiás funkciót teljesített«; hatására a holokauszt rejtélyes, fájdalmas traumából intézményesített nemzeti emlékké alakult, és az izraeli identitás lényeges eleme lett. Kommentátorok szerint a per komoly változást hozott a pszichiátria és a pszichológia tudományában és gyakorlatában is.” (157.) Az ismertetett Heller–Arendt „vita”, különféle „történelmi perek” jogfilozófiai, jogtörténeti, büntetőjogi és történettudományi aspektusai olyan izgalmas kérdések, hogy a háborús bűnösöknek jár-e a jogszolgáltatás, vagy afféle sztálini módszerrel egyszerűen le kell őket gyilkolni, az emberiség elleni bűnök tagadása ellen hozott törvénykezések haszna és eredménye miként hat a mai közvéleményre, történeti kutatásokra. Bárdot jogfilozófiai eszme-futtatása a jogi pozitívizmus, illetve az újjáéledő természetjog Bernhard Schlink jogtudós nyomán erre a következtetésre ösztönözte: „A természetjog újrafelfedezése azzal, hogy azt sugallta: minden előről kezdődik, arra szolgál, hogy a múltat le lehessen tagadni, így a múltban történt bűnökért el lehessen hárítani a felelősséget is.” (181.)

Szürkevaktság?

A szerző a következő írásában¹² a kollaboránsok, zsidók, elkövetők, háborús bűnösök magyar és nemzetközi jogi megítélésének és – helyenként morális – felelőségre vonásának kérdéseit taglalja, főként a külföldi szépirodalom kapcsán. Ez az egyetlen fejezetcím a könyvben, ahol teljesen megváltoztatták az eredeti közlemény címét.¹³ A „zsidó kollaboráció” kifejezés láthatóan mégiscsak komoly zavart okozott egyeseknél. A zavarodottság nem is múlik, sőt fokozódik, már az első lábjegyzetben gondjaink akadhatnak annak megítélésével, hogy Bárd mennyire tájékozott a holokausztkutatás vagy inkább a jelenlegi feltárások eredményeit illetően. Az 1941-es, Kamenyec-Podolszkijnál történt tömegmészárlás kapcsán ugyanis Bibó Istvánt idézi. Azt állítja, hogy a közíró, politikus szerint „bécsi rendőrök”, „magyar honvédek” és a németek gyilkolták le az ottani gettó lakóit. (183.)¹⁴ Ennél azért sokkal pontosabb leírások és bizonyított tények állnak a rendelkezésünkre manapság.¹⁵

¹² Bárd Károly: Ki írhat a zsidó kollaborációról? Töprengések Takis Würger Stella című regénye ürügyén. *Múlt és Jövő*, 2021/4. 92–99.

¹³ A fejezet címe ez lett: Árulók – áldozatok – áldottak – Van-e bűn a „szürke övezetben”?

¹⁴ A téves utalás az eredeti Bibó-tanulmányban nem szerepel, az a kötet jegyzeteit készítő Vida István és Nagy Endre műve. Vö.: Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: uő: *Válogatott tanulmányok*. 2. köt. 1945–1949. Budapest: Magvető, 1986. 627., 905.

¹⁵ Néhány szakirodalom szubjektíven kiemelve: Randolph L. Braham: *A népiirtás politikája. A holokauszt Magyarországon*. I. kötet. Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997.; Frojmovics Kinga: Állampolgárság-revizió. Deportálás 1941–1942-ben. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmustól*

Bernhard Schlink jogtudós, szépirodalmi kérdésfelvetése nagyon jó felütés, vagyis hogy a zsidók miért nem lázadtak, miért tűrtek? Ez persze jó muníció a holokauszt-tagadók, holokausztrevizionisták kezében is. Így jogos, hogy ezt tisztázni kell. Daniel Kehlmann kortárs német-osztrák író *Az elveszettek utazása* c. művében írja: „A gonoszság, a közöny, az önzés és a megalkuvás együtthatásaként kénytelen az ezer reménykedő német zsidót szállító St. Louis gőzös Hamburgba visszafordulni. [...] A kapitány azokat a tisztességesebb németeket képviseli, akik undorodtak ugyan a náciaktól, együttéreztek az üldözöttekkel, ám mégsem tettek meg mindent értük. Utóbb azzal mentegették önmagukat, hogy nem hősnak születtek.” Nagyon jó felvetés, hogy miért várjuk el embertársainktól, hogy hőssé, önfeláldozó mártírrá váljanak. Miért gondolják a túlélők, a túlélők leszármazottai, az eseményektől, kortól helyenként távol helyezkedő (nem) zsidó utókor, hogy egyértelműen ellenállással, öngyilkossággal felérő áldozatvállalással kellett volna a náci gonoszságára válaszolni?

Botránykönyvnek minősül Takis Würger újságíró *Stella* című regénye (2019), legalábbis ahogyan a szerző elénk tárja annak történetét, sorsát. Az elmondani az elmondhatatlan „tébolyult örültségét” egyes kortársak elismerően, míg mások, irodalomkritikusok igen rosszul fogadták. Fritz és Stella szerelmi története a náci Berlin fojtogató légkörében játszódik 1942-ben. Stella alakja a „szőke ragadozó” fiktív történetébe ágyazva sokaknál átlépte a jó ízlés határát. A kollaboráns, együttműködő zsidó képe némelyek szemében még „túl korán” van ábrázolva, még közeli a 75-80 éve történt holokauszt. Stella Ingrid Goldschlag egyébként valós személy volt. 1922-ben született német zsidó nő, aki együttműködött a náciakkal, a Gestapóval, miután megkínózták. Az ígéretek ellenére családját elpusztították, de Stella 1945 után keresztény és egyesek szerint nyílt antiszemita lett, és csupán 1994-ben hunyt el. Az ő kitalált szerelmi történetének megírása, a regénybeli szereplő kvázi felmentése nem hozott sikert a szerzőnek.

Robert Schindel *Dunkelstein* című drámája (2010) elemzését Bárd professzor a genocídium Raphael Lemkintől származó meghatározásával vezeti fel. Ami kissé távoli fókuszot jelent, hiszen a népiértés fogalmának megalkotója az idézett kulturális genocídium meghatározásánál nem emlegette a kollaborációt. A zsidók kiirtásának

napjainkig. Budapest: Aposztróf, 2013.; Gellért Ádám – Gellért János: Menekülés népiértés elől. Az 1941-es deportáltak hazatérési kísérletei és a magyar állam ellenintézkedései. *Betekintő*, 2013/3. http://www.betekinto.hu/2013_3_gellert_gellert (Utolsó letöltés: 2024. augusztus 19.); Eisen, George – Stark Tamás: The 1941 Galician Deportation and the Kamenets-Podolsk Massacre. A Prologue to the Hungarian Holocaust. *Holocaust and Genocide Studies*, 2013/2., 207–241.; Karsai László: Holokauszt. [Budapest]: Pannonica, 2001.; Kovács Tamás: Az első deportálás(ok) Magyarországról. In: Krausz Tamás – Barta Tamás (szerk.): *Az antiszemitizmus történeti formái a cári birodalomban és a Szovjetunió területén*. Budapest: Russica Pannonica, 91–113.; Tóth Gábor: „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó”. *Deportálások Kárpátalján a második világháború idején*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségutalások Közalapítvány, 2008.

tervszerűségét persze igen. Mindenesetre a közismert, elítélt bécsi rabbi és a zsidó tanács elnökének szerepéről írt dráma valóban különösen fontos témát dolgoz fel. Benjamin Israel Murmelstein rabbit a II. világháború után felelősségre is vonták. Fiktív beszélgetései a nációkkal rávilágítanak a súlyos emberi kérdésekre. Kit és hogyan mentünk? Hol vannak a lehetőségek határai üldözöttként, de pozícióban lévőként? Elképzelhetetlenül nagy lelki teher, kényszer szülte döntések, önzés, jóakarát keveréke jön létre annál, aki ilyen helyzetbe kerül, miközben zajlik a kérlelhetetlen népirtás.

Úgy tűnik, hogy a dráma lesz majd alaposan kivesézve, de Bárd gyorsan áttér arra, hogy a filozófia, történettudomány miként is ítélkezett a zsidó tanácsok felett. Hannah Arendt kapcsán ír hosszadalmasan. Hilberg és Arendt elítélő narratívája mellett nem igazán mutatja be a zsidó tanácsokat kevéssé elítélő magyar álláspontot. Ám cserébe már szinte követhetetlenül gazdag nemzetközi szakirodalmat von be a parttalan vitába. A továbbra is zavarba ejtő Elie Wiesel-gondolat – „*Élek, tehát bűnös vagyok*” (228.) – lehetett volna az írás lezárása is. Ám mindenképpen fontos volt a kitekintés az Izraelben a kollaboránsok felelősségre vonására létrehozott becsületbíróóságok működésére. A Közel-Keleten létrejött államban is volt társadalmi igény arra, és pártpolitikai is, hogy a jogszolgáltatás előtt adjanak számot a frissen a hajókról érkezett új állampolgárok. Így, ahogy mások és a könyv is megállapította, a küldetés lehetetlen volt: „A kísérlet kudarcra volt ítélve, mert a »szürke övezet«, ahol a láger urai és a rabszolgák tábora folytonos mozgásban volt, összeért, majd újból szétvált, a »jók és rosszak« dichotom sémájával megközelíthetetlennek bizonyult.” (235.)

Életútsumma más tollából

A jól szerkesztett kötet, először úgy tűnik, hogy egy könnyed beszélgetéssel ér véget, ám ezzel szemben nagyon mély és komoly életútinterjúkat kapunk. Kazai Viktor Zoltán beszélget az öt írás szerzőjével. Így gyakorlatilag nem is egy Bárd Károly, hanem egy Kazai Viktor Zoltán írással fejeződik be a kiadvány. Azt tegyük hozzá, hogy a könyv tartalomjegyzéke a fejezetcímekben utal erre. Ám érdemes lett volna kiemelni, hogy a hatodik fejezet már nem az ő műve, ellenben róla szól.

Bárd Károlytól érdekes egyetemi körképet kaphatunk. Milyen volt egyetemistának lenni a „brezsnyevi” időkben? Klubélet, unalmas jogi tanórák, sörözés és persze a „stréberék” társasága is szóba került. Kiderül, hogy nemcsak Kőbányai Jánossal, a könyv kiadójával focizott együtt, hanem még számos (később) magas pozícióba került szakemberrel. Az ún. Jogtatók focicsapat, baráti kör más tagjai: Kukorelli István (az Országos Választási Bizottság elnöke, az Alkotmánybíróság és az MTA tagja is), Földesi Tamás (az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar dékánja, tanszékvezető), Kéri László (a Bibó István Szakkollégium alapítója), Pokol Béla

(országgyűlési képviselő, az Alkotmánybíróság tagja, egyetemi tanár), Lenkovics Barnabás (az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, az Alkotmánybíróság és az MTA tagja is), Szigeti Péter (az Országos Választási Bizottság elnöke), Stumpf István (a Miniszterelnöki Hivatalt vezető miniszter, alkotmánybíró, a felsőoktatási modellváltás koordinációjáért felelős kormánybiztos) stb. Jól mutatja a korszak kapcsolatépítési módszerét, hogy maga Bárd is azt állítja, nem az egyetem, hanem a katonaság és a foci kötötte össze akkori és későbbi (magasan jegyzett) barátaival, kollégáival.

Kissé naiv rácsodálkozás, ahogyan a szerző saját életútjára visszatekint. A címadás is erre utal, mintha nem értené, hogy lehetett mindig ő a jelölt. Sajnos, a családi és egyéb hátere rejtve marad az olvasó elől, de az világos, hogy kitűnő büntetőjogi, szakjogászai és idegennyelv-tudása természetesen külföldi kiküldetések tömegét eredményezte már a Kádár-korszakban. Egy utalás jutott a családnak: „A tudományos érdeklődésem kielégítése szempontjából óriási előnyt jelentett, hogy a papámnak voltak olyan ismerősei, akik szponzoráltak, vagyis csaknem minden könyvet beszereztek, amit kértem.” (246.)

Bárd Károly szakpolitikus, igazságügyi helyettes államtitkár volt a kilencvenes évek második feléig a jobboldali és a baloldali kormányokban is. Remek betekintést kapunk így az Antall-, a Boross- és Horn-kormányok szakpolitikai hátterébe. Az örökké elhúzódó büntetőeljárás kódex előkészítésébe, a büntető jogszabályok kodifikációjába, az ügynökbírói rendszer eleve kudarcra ítélt rendszerébe, minisztériumi és ellenzéki buktatókba.

Ügyvédek után tudományos és részben „mozgalmár” pályáiv következett. Az ELTE Büntetőjog Tanszéke, Alkotmány és Jogpolitikai Intézet (COLPI), Közép-európai Egyetem (CEU), és még Soros Györggyel való tárgyalások, konferenciák szünetei, szállodai szobák magánya is a fókuszba kerülnek. Bárd Albániától Oroszorszáig kapott megbízásokat büntetőjogi ügyekben. Nehéz eldönteni, hogy szerénység vagy magyarázkodás, amit például a COLPI kapcsán mondott: „*Őszintén szólva, nem tudtam pontosan, hogy mire szerződöm.*” (257.)

Az interjú is rávilágít arra, hogy Bárd helyenként nem feltétlenül van napi szinten tisztában a hazai szakirodalommal. Sokkal inkább a nemzetközi kutatások publikációit követi, és az MTA doktori védése kapcsán is ez jelent meg a bírálatokban. Bárd szerint ő ismeri a hazai kutatásokat, de nem mindig építi be azokat az írásába. (261.) Mindenesetre a tudományos élet mindenképpen többet nyerhet Bárd nemzetközi szakirodalmat sokkal inkább hangsúlyozó írásai- val, mint a magyar holokauszt kutatás mindig ugyanarról szóló vagy moralizáló, a szakirodalmat szelektíven használó munkáival. Bárd is elismeri, hogy többségében nem hazai szerzők írásaira támaszkodik a hivatkozások, források tekintetében. Ez a 80. évfordulón elgondolkodtató kritika a magyar holokauszt kutatás szempontjából.

Talán hiányolhatjuk, hogy nem tért ki a kérdező a Bárd és családja befektetésére törekvő legendák tisztázására. Bárd azonos nevű édesapja szintén jogász volt, de az ÁVH-nál szolgált.¹⁶ Egyes források szerint maga az interjúalany 1978-tól a Magyar Szocialista Munkáspárt tagja volt. Ezeket a kérdéseket – amelyek támadási felületet is adhatnak – is jobb lett volna tisztázni.

Öt írás és egy interjú teszi teljessé ezt a holokausztkutatások és a jog kapcsán fogant könyvet. Bárd Károly írásai, recenziója nagyon fontos meglátásokat tartalmaznak a holokausztkutatás, az emlékezetkultúra szempontjából. Jogászszemmel nézve és láttatva az eseményeket sok esetben teljesen máshová helyezi a hangsúlyt, és máshol keresi a válaszokat, a megmagyarázhatatlanra a kérdéseket.

Bárd írásai hiánypótlóak, de nem minden hiányt pótolnak, ami a holokausztkutatás és annak jogi értelmezései között vizsgálat alá került. A szerző olvasottsága kiemelkedő. Aki kicsit is tart a bonyolult szakjogászai szakszövegektől, annak Bárd üzen: „Egyszerűen csak komolyan gondolom azt, hogy bonyolult szakmai témákról is lehet közérthetően írni anélkül, hogy primitív lenne a szöveg. Számomra az a legnagyobb elismerés, amikor a laikus élvezettel olvassa a munkámat, pedig nem egészen érti, amikor az olvasó élvezettel nem érti a munkámat.” (261–262.)

¹⁶ Vö.: Számos cikk, írás szól erről a hírlapok hasábjain. Vö.: Az alkotmánybíró perel? *Népszava*, 1993. március 9., 5., Bárdolatlan támadások? *Mai Nap*, 1993. március 10., 3.; Bauer és Bárd ügyvédek maradnak. *Népszabadság*, 2000. október 17., 5.; Bárd Károly és az ÁVH. *Magyar Nemzet*, 2000. augusztus 12., 1.; Verőlegények párnák közt. *Magyar Hírlap*, 2009. november 21., 4–5.